AUT, XLIV, 2006, p. 113-130

ELEMENTE DE TEORIA TRADUCERII ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ MODERNĂ (1830-1860)

de

Doina DAVID

În continuarea unei vechi tradiţii culturale româneşti, anii 1830-1860, epocă „eroică" de intens prozelitism cultural, se caracterizează printr-o bogată activitate de traducere interlinguală, însoţită de îndrăzneţe proiecte de „biblioteci universale" (programe de traducere) şi înscrisă în ansamblul complex de eforturi spirituale de la baza occidentalizării romanice a limbii şi a culturii române. Această activitate antrenează marile personalităţi ale vremii, dar şi pe cărturarii mai modeşti, care încearcă, cu toţii, să răspundă cerinţelor multiple ale unei societăţi interesate de afirmare europeană în cadru capitalist şi subscriu la un ideal cultural predominant iluminist, clasic şi romantic totodată. Traducerii i se recunosc în aceşti ani importante semnificaţii politice şi etice, o mare însemnătate culturală şi literară şi un rol special în perfecţionarea limbii de cultură şi a limbii artistice româneşti. Prin prefeţele şi notele explicative pe care le conţin, traducerile publicate popularizează ideile de bază atât ale curentului popular, cât şi ale curentelor reformatoare, susţinând astfel unitatea în diversitate a direcţiei filologice româneşti[1].

În cele ce urmează ne propunem să arătăm că, deşi ne aflăm într-o fază „încă neprofesională a activităţii"[2], putem vorbi de un început de teorie românească a traducerii, strâns legat de activitatea practică a traducătorilor români, a căror experienţă o sintetizează, dar şi cu puncte de sprijin în cultura universală, pe care intelectualii noştri se străduiesc să o cunoască şi să o valorifice „spre folosul naţiei", aşa cum remarcă Gh. Asachi făcând portretul „omului literat" spre a-l propune tinerilor „de

[1] Vezi Doina David, *Traducerea în istoria românei literare. Atitudini teoretice caracteristice anilor 1830-1860*, în AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 137-155.
[2] Vezi Paul Cornea, *De la Alexandrescu la Eminescu. Aspecte – figuri – idei*, Bucureşti, 1966, p. 38.

BDD-A6379 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

model întru a lor ţintire”[3]. În cultura universală, activitatea practică de traducere şi comentariul ei s-au însoţit mereu încă din antichitate, întrebările şi răspunsurile formulate, neunitar, de-a lungul a două milenii dovedindu-se fertile pentru cunoaşterea ştiinţifică ulterioară[4]. În special în prefeţele diverselor scrieri traduse în alte limbi, intelectualii români găsesc unele răspunsuri la frământările proprii privind metodele şi principiile traducerii, limitele şi dificultăţile ei, atitudinea traducătorului faţă de textul original, de propria-i limbă sau faţă de destinatarul lucrării sale etc.

Numită şi *tălmăcire* (mai rar *versie*), traducerea este definită de către G. Bariţiu[5], într-un articol din „Foaia literară” 1838, în sens larg, prin includerea, în sfera semantică a termenului, pe lângă accepţiunea de „transfer de sensuri dintr-o limbă în alta”, şi a înţelesului de trecere a unui text, respectiv a unui mesaj, în interiorul aceleiaşi limbi, dintr-un stil sau registru al acesteia în altul, din vers în proză etc., adică ceea ce se poate numi „traducere intralinguală”[6].

G. Bariţiu ţine să remarce faptul că traducerea interlinguală, de care se ocupă în articolul amintit, nu poate fi confundată cu o „meserie ticăloasă” pentru câştig de bani, ale cărei produse sunt „înseilate iac-aşa” (Bariţiu, 61), ci este o activitate bazată pe dibăcie şi iscusinţă, competenţă, inventivitate, muncă şi pe o etică ce presupune respectul „regulilor traducerii”, asupra cărora el va reveni (Bariţiu, 58, 59). Aceste reguli erau bine cunoscute în cultura europeană încă din secolele XV-XVI, având, cum observă G. Steiner (325), „calitatea evidenţei”. Traducătorul este dator „să cuprinză însuşirile originalului” – subliniază Bariţiu –, să găsească expresia echivalentă adecvată, să-şi cunoască foarte bine limba, graiurile populare (iar pentru aceasta „să petreacă în deosebite ţinuturi pe unde lăcuiesc români”), să cunoască, de asemenea foarte bine, limba originalului, să respecte geniul „amândorora limbilor” şi să ia în considerare, pentru a găsi soluţiile optime ale transpunerii, traducerile reuşite ale operei existente în

[3] „Ambiţios – scrie Gh. Asachi – de a înmulţi ideile sale” „spre a putea spori cunoştinţele altora”, „omul literat” „le caută păn’ prin veacurile antice, cercetează monumenturi şi scripte, pentru a culege preste urmele, uneori şterse, sufletul şi cugetarea oamenilor celor mari din toate veacuri şi ţări”, înţelepciunea şi literatura străină, „cu a căria esenţă înfrumuseţează literatura naţională”. Vezi *Scrieri literare.* Ediţie îngrijită de N.A. Ursu, vol. II, Bucureşti, 1959, p. 333. În continuare: Asachi.

[4] Vezi şi Ioan Kohn, *Virtuţile compensatorii ale limbii române în traducere,* Timişoara, 1983, p. 18, 19. În continuare: Kohn.

[5] Vezi G. Bariţiu, *Articole literare,* Bucureşti, 1959, p. 23. În continuare: Bariţiu.

[6] R. Jakobson vorbeşte despre traducere interlinguală, intersemiotică şi intralinguală. O accepţie şi mai largă a termenului găsim la George Steiner, pentru care procesul comunicării implică întotdeauna acte de traducere, la fel ca citirea textelor din trecut. Traduceri sunt, de asemenea, actele de interpretare ale actorului, pianistului etc. Vezi *După Babel. Aspecte ale limbii şi traducerii.* Traducere de Valentin Negoiţă şi Ştefan Avădanei, Bucureşti, 1983, p. 9, 10, 52 etc. În continuare: Steiner.

BDD-A6379 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

alte limbi (Bariţiu 23, 26, 28, 58, 59, 61)[7]. Pentru Bariţiu traducerea este, prin urmare, *ştiinţă*, mai precis *tehnică*, dar ea este, totodată, *artă*, în special atunci când este vorba de poezie[8].

„Un fabulist, nu ştiu care – scria Negruzzi, cu puţin timp înaintea apariţiei articolului comentat al lui G. Bariţiu – aseamănă traducţia cu originalul ca pe lună cu soarele", prima fiind, aşadar, lipsită de strălucire proprie" (vezi BA, 44). Această imagine şi altele asemănătoare, precum compararea tălmăcirii cu reversul tapiseriilor, cu viaţa stinsă a culorilor acestuia sau cu o „lumină de lună umplută cu paie" (Heine) etc. exprimă un sentiment nu o dată întâlnit în istoria domeniului, şi anume neîncrederea în capacitatea traducerii de a egala valoric originalul, de a-i reproduce subtilităţile şi performanţele estetice, „toate limbile care au venit în contact cu această activitate manifestând o remarcabilă disponibilitate calamburistică întru discreditarea ei: «traduttore, traditore», «forditás, ferditás», «traduction, trahison» […]" (Kohn, 20; Steiner, 300 ş.u.). „Poate că într-un fel – continuă Negruzzi cu un *optimism specific generaţiei sale*, «oamenilor începutului de drum» (P. Cornea) – el [fabulistul neprecizat] are dreptate pentru acele traduceri în care unii din lene sau din neştiinţă, cu dicsionarul în mână aduc *mehaniceşte* zicerile câte una dintr-un dialect în altul fără a se îngriji de stil şi de idiotizm şi fac un micmac înţăles numai pentru ei. Dar pentru numele lui Apolo [zeu al soarelui, luminii şi artelor]! Alta este a scrie păpăgăleşte, călăuzit de un dicsionar, şi alta a arăta în limba sa cineva chiar ideea şi simţul autorului strein" (BA, 44). Alături de Kogălniceanu, Bariţiu, Russo şi numai în aparentă contradicţie cu Heliade[9], anticipând, totodată, critica maioresciană a formelor fără fond, Negruzzi introduce un criteriu valoric în judecarea traducerii, făcând o distincţie, considerată necesară, între traducerile bune şi traducerile „rău alese şi rău întocmite" (cum le caracterizează Kogălniceanu).

Rezerva lui Negruzzi, Bariţiu, Heliade (BA, 32, 72, 94; Bariţiu 23) faţă de traducerea „mehanicească" („copie mehanică", „numai verbală"), „păpăgălească", „pruncească", „robească" etc., adică faţă de literalitatea primitivă este cu totul îndreptăţită, atâta timp cât limbile au posibilităţi diferite de a reda aceleaşi sensuri. De fapt aceşti cărturari intuiesc relaţia care trebuie să se instituie, în traducere, între *desemnare*, *semnificaţie* şi

[7] Despre asemenea reguli vorbesc, uneori, şi contemporanii cărturarului ardelean. Vezi, de exemplu, *Bibliografia analitică a limbii române literare. 1780-1866.* Coordonator: Tudor Vianu, Bucureşti, 1972, p. 22, 23, 67, 96 etc. În continuare: BA.

[8] Fiindcă transpunerea poeziei în altă limbă cere „duh de artist" (Bariţiu, 25).

[9] „Critica este o judecată, şi judecata se întemeiază pe pravili, şi pravilele le fac legiuitorii […]", şi numai fiindcă acestea lipsesc culturii noastre, „critica nu-şi are locul acum", scrie Heliade în 1837. Vezi O*pere,* tomul II. Ediţie critică cu introducere, note şi variante de D. Popovici, Bucureşti, 1943, p. 102. În continuare: Heliade, II.

BDD-A6379 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

sens. Cum arată E. Coşeriu, desemnarea este universală, semnificaţia se află în limbi (şi în dicţionarele acestora), iar sensul aparţine textului. Traducătorul lucrează cu dicţionarul, cu semnificaţiile, „care însă nu se traduc, ci sunt instrumentele traducerii. Nimeni nu traduce dintr-o limbă în alta la acest nivel: se traduc numai texte […] traducerea nu e un dicţionar, traducerea întrebuinţează semnificaţiile „pentru a reda o anumită desemnare şi un anumit sens, sensul dintr-un text dat”[10]. În legătură cu aceasta poate fi menţionat faptul că traducătorul este mereu invitat să facă eforturi spre a exprima „*toată ideea* autorului”[11], să se apropie de original „cu un ochi scrutător” (Heliade, II, 95), să-l înţeleagă, să-i pătrundă sensul.

Stimulaţi probabil şi de învăţăturile retoricii, cărturarii acestei epoci simt nevoia unor repere tipologice în varietatea textelor de tradus: de exemplu poezie-proză sau poezie-ştiinţă-literatură religioasă etc. Ei observă că fiecare dintre aceste clase de texte pune traducătorul în faţa unor situaţii specifice: „altfeliu se traduce”, afirmă G. Bariţiu (58, 23), o carte de ştiinţă decât una de poezie. El intuieşte faptul că experienţa cognitivă a omului şi valorile denotative şi referenţiale ale cuvintelor sunt mai uşor transmisibile în alte limbi decât cele conotative, semnul lingvistic fiind în ştiinţă, cum spunem uneori azi, „traductibil fără rest” (S. Marcus). Bariţiu recunoaşte că textele poetice (pe care nu le consideră intraductibile[12]) opun rezistenţă, adică ridică piedici în calea traducătorului prin însăşi natura lor: de exemplu prin faptul că în poezie nu numai „cugetul poetului”, ci şi forma prezintă o importanţă deosebită, iar traducătorul încearcă să le redea pe ambele cu „duh de artist” (Bariţiu, 23). Merită a fi menţionat faptul că importante caracteristici ale poeziei sunt evidenţiate, în această epocă, îndeosebi cu argumente provenite pe filieră clasică şi preromantică, şi popularizate chiar prin traduceri ale unor texte reprezentative aparţinând lui Boileau, Lévizac, Marmontel, Voltaire, La Harpe etc. Datorită lui Heliade, mai ales, în conştiinţa literară a epocii îşi face loc ideea, extinsă firesc şi asupra traducerii, că poezia „îşi are limba ei”: ea „poate să-şi aibă slobozeniile sale”, „dialectele provinciale”, „varietiile” limbii rămân „pe seama poeţilor a întrebuinţa”, imaginaţia colorează” judecata poetului („condeiul său este un „penel”), limba condiţionează valoarea poeziei, armonia, adecvarea, sublimul, bogăţia stilului îi sunt inerente etc.[13]. Toate acestea sunt motive pentru care poezia

[10] Vezi Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe* (1992-1993), Iaşi, 1994, p. 42.
[11] C. Negruzzi, *Opere,* 3. *Teatru.* Ediţie critică de Liviu Leonte, Bucureşti, 1986, p. 515. În continuare: Negruzzi, 3. Pentru volumul al doilea al aceleiaşi ediţii (*Opere,* 2, *Poezie, Proză,* 1984): Negruzzi, 2.
[12] Ideea intraductibilităţii poeziei nu lipsea din gândirea europeană, cf. Kohn, p. 33.
[13] Vezi Heliade, II, p. 9; BA, p. 31, 39, 45, 50, 59, 92, 93. În spirit clasic, cu *Povetuiri asupra poeziei din Boalo şi Oraţie,* Heliade invită poetul la adecvare, puritate, varietate în

BDD-A6379 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

nu poate fi tradusă decât de poet, fiindcă „numai poetul poate pătrunde pe poet” (Bariţiu 61, 23, 25) şi ştie să-l transpună în altă limbă. Opinia este împărtăşită şi de contemporanii lui Bariţiu şi confirmată de istoria activităţii româneşti de traducere. Eminescu, Coşbuc, Goga, Arghezi, Blaga, Al. Philippide, Şt. Aug. Doinaş etc., înrudiţi spiritual cu marii poeţi ai lumii, au ştiut să mobilizeze virtuţile compensatorii ale limbii române şi să re-creeze, în mediul ei cultural şi, adesea, în „întrecere cu originalul” (Kohn 229 ş.u.), capodopere ale literaturii universale. Bariţiu adaugă faptul că traducerile în alte limbi demne de a fi acceptate ca modele de literaţii noştri sunt, şi ele, datorate marilor poeţi: în limba germană, Cicero a fost tradus de Wieland, Racine de Schiller, iar „romanţele spaniceşti” de Herder, Voss şi Schlegel.

Înţelegerea poeziei şi, în consecinţă, a modului în care poate fi ea tradusă este, totuşi, limitată prin concepţia stilului ca adaos şi a formei ca „veşmânt” al ideii poetice. Separând „eufonia” de „înţăles”, Bariţiu (24, 25) invocă unele opinii ale scriitorului şi filozofului idealist german Wölfgang Menzel (1799-1873), pentru a susţine că traducerea „nu poate niciodată să fie de toate părţile credincioasă: ca să fie într-una, trebuie să jărtfească pe ceialaltă”, adică fie substanţa gândirii poetice, fie forma ei. El vorbeşte de două „plase” de traducători, unii preocupaţi de „frumseţă şi eufonie”, alţii de „înţăles”: „Cele mai multe traduceri metrice jărtfesc fără nici o sfială cuprinsul lucrului, numai ca să poată ţinea eufonia, măsura versurilor şi rima”, ele fiind susţinute de un anume gust al publicului, înclinat să respingă tălmăcirile „lucrate la înţăles, dar aspru sunătoare”, ca şi transpunerile poeziei în proză. Şi dacă, într-adevăr, „parte mare din încântarea cu care ne cuprinde poetul pe noi stă în măsură şi în rimă (cadenţii)”, „totuşi aceasta numai într-atâta încât versurile îmbracă nişte închipuiri şi cugete poeticeşti, şi întru acestea e cea mai mare încântare: *veşmântul acel dinafară* de sunet bun e numai *slujitorul ideilor*” (Bariţiu, 25). Expresivitatea sunetelor, funcţia lor semnificativă, de sugestie, schemele ritmice creatoare de atmosferă, strălucirea artistică urzită din armoniile limbii în care s-a plămădit opera şi din sensibilitatea artistului tradus devin, prin urmare, elemente secundare ale poeziei. Astfel, este trecut cu vederea faptul că „la traducere ţinta eforturilor trebuie să fie întregul, unitatea dintre sunet şi sens, nici unul dintre aceste aspecte […] neputând fi socotit drept secundar” (Kohn, 123).

Modul de a gândi al lui Bariţiu nu surprinde, raportat la epoca sa. Peste câteva decenii, însă, se va impune ideea că izolarea formei de conţinut este artificială şi ignoră specificul însuşi al semnului poetic. Este

---

stil, dar şi la măsură, accesibilitate, simplitate „cu meşteşug”, bun simţ şi raţiune. Vezi *Opere,* ediţia citată, vol. I, 1939, p. 118-120, 540. În continuare: Heliade, I.

BDD-A6379 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

adevărată, pe de altă parte, afirmația că traducerea *reală,* dependentă de traducător şi de limba lui, „nu poate niciodată să fie de toate părțile credincioasă", adică să păstreze toate valorile versiunii primare.

Cărturarul ardelean este şi unul dintre cei care recomandă „să se păzească de regulă principală" a reda „cugetul poetului aşa după cum ar fi făcut acesta de ar fi scris în limba ta" (Bariţiu, 23), asociind, cu alte cuvinte, respectul față de ideile textului străin cu grija arătată *specificului şi armoniei limbii în care el este transpus,* cu preocuparea „de a nu grămădi limba cu flori străine care ei nu-i stau bine" (BA, 77). Un bun traducător, va sublinia din nou Bariţiu în 1850 (BA, 116), trebuie să cunoască pe deplin atât limba-sursă, cât şi cea de receptare, să respecte „eufonia şi binesunarea" acesteia din urmă, fiindcă „fiecare limbă îşi are ale sale reguli de frumseță, ai săi idiotismi, proverbii, fraze şi un şir de construcțiune pe care nu […] este iertat a le jărtfi la altele" (BA, 116).

Despre traducerile „rău făcute" care introduc „străine idiotisme şi construcții" vorbeşte şi Gh. Asachi: „în asemene fabrici au început a naşte bastarduri, pre carii totimea nații necunoscând, nu le va putea priimi de ai săi fii adevărați" (Asachi, 332). Traducerea este compromisă şi amenință să facă deservicii culturii naționale atunci când limba ei devine instrument de imitare servilă şi mecanică a originalului, în loc ca tălmăcitorul să valorifice potențialul expresiv al idiomului propriu. Prefețele traducerilor publicate în aceşti ani vorbesc în mod repetat despre eforturile îndreptate spre a găsi „idiotismuri româneşti corespunzătoare" celor din original (S. Marcovici: BA, 44), de a respecta româna „cu meritele şi defectele sale" (C. Aristia: BA, 137), cu formele gramaticale, expresiile idiomatice, armonia proprie, de a scrie în limbă „cât mai curat românească" (Aug. Tr. Laurian: BA, 94), „în felul românismului" (C. Negruzzi: BA, 45) etc. Conceptul la care fac referire toți aceşti tălmăcitori, de *geniu al limbii* („fire", „natură", „însuşime", „idiotism românesc") este de multe ori invocat în comentariile filologice din secolul al XIX-lea şi este firesc să apară în teoria traducerii, fiindcă practica acesteia se bazează tocmai pe cunoaşterea nuanțată a particularităților care diferențiază limbile. Conceptul apare chiar la primele noastre generații iluministe, fiind cunoscut din scrierile unor gânditori ca Leibniz, Vico, Voltaire, Condillac sau Blair: „Teoria «specificului național» – observă A. Marino[14] – circula în tot iluminismul franco-german şi se poate demonstra că prezența lui în cultura română este legată de acest fapt". În operele gânditorilor amintiți, de exemplu ale lui Vico, tendințele universaliste şi monadice coexistă" (Steiner, 108). Limbajul este pentru ei o realitate *universală,* caracteristică speciei umane, dar în acelaşi timp el are „coloratură" *istorică* determinată

[14] Vezi *Iluminişti români şi problema cultivării limbii,* II, în LR XIII, 1964, nr. 6, p. 583, 584.

BDD-A6379 © 2006 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

de experiența umană" locală, de structurile mentale şi concepțiile despre lume ale fiecărui popor; fiecare limbă îşi are *geniul* ei (*genius of language, le génie de la langue* etc.).

Foarte potrivită pentru cultura noastră, care evoluează prin „arderea etapelor", această dublă orientare, *universalistă (raționalistă)* şi *romantică* se regăseşte şi după 1860, când Heliade publică un studiu intitulat *Geniul limbilor în genere şi al celei române în parte* (1868), tributar, cum observă D. Popovici (Heliade II, 557), ideologiei lingvistice a secolului al XVIII-lea. Geniului *universal,* „putere tutelară" a întregii omeniri, căruia îi corespunde „geniul limbilor în genere", i se opune aici geniul *nației,* adică „sufletul" sau spiritul creator al acesteia, modelator al limbii şi culturii sale (Heliade II, 370, 381, 384 etc.). Ideea că fiecare limbă este o matrice specifică a unei culturi, a unei civilizații, „un cristal distinct ce reflectă lumea într-un mod distinct" (Steiner, 111), cu trăsături fonetice, gramaticale, lexico-semantice, frazeologice, care o individualizează, devine tot mai importantă pe măsura adâncirii în romantism a culturii române; ea se datorează şi influenței unor lingvişti ca Humboldt sau Steinthal, psihologismului lingvistic. În cadrul sintezei menționate, raționalist-romantice, care nu dispare, accentul se mută tot mai mult dinspre „geniul limbilor în genere" spre geniul limbii istorice, dar fără ca aceasta să ducă vreodată la concluzia că „o limbă ar avea mult de câştigat ținându-se departe de orice traducere" (Herder, *apud* Steiner, 112). Este un punct de vedere pe care nu-l întâlnim în cultura noastră. Traducerea nu este nici desconsiderată, şi nici socotită imposibil de realizat de către români. I se recunosc doar dificultățile şi se subliniază, ca o condiție a reuşitei, respectul geniului limbii receptoare.

În cazul poeziei, referirile la specificul limbii se extind şi asupra prozodiei, fiindcă toate limbile, înrudite sau nu cu româna – afirmă G. Barițiu (81, 75) – „îşi au a lor regule prozodice, mai stabile sau mai nesigure, din care, deşi unele se potrivesc cu ale noastre, aceasta însă e numai ca prin întâmplare"; „Regulele practice pentru poezia română se cuprind în sânul limbei şi nu este prea greu a le descoperi". Aceasta înseamnă că „regulele cantităților latine nu se mai pot aplica la nici o limbă vie", că limbilor romanice „nu le încape veşmântul cel strimt ostăşesc al anticei poezii clasice" şi că „altele pot fi licențiile poetice în limbile noastre şi cu totul altele au fost la elini şi la romani ş.a. ş.a." (Barițiu, 75).

Tot aşa cum cărturarul ardelean afirmă că „este o urâtă rătăcire a se încerca cineva să tragă limba noastră după arta metrică a altor limbi şi cu atât mai puțin după măsurele latine", Gh. Asachi se pronunță, cu referire concretă la traducerea tragediei *Saul* de Alfieri (reprezentată pe scenele Iaşului în 1839), împotriva „sâlnicei metamorfoze" a limbii române prin preluarea metrului italian. Căci regulile versificației italiene, aplicate în

BDD-A6379 © 2006 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

noul cadru idiomatic, urzesc „contracţii şi elizii care întunecă sau deznervează cele mai frumoase idei, şi urechea lovită de cacofonie nu cunoaşte pe soara cea armonioasă a limbei italiane" (Asachi, 337, 338). Anticipând teoria formelor fără fond, el nu neagă importanţa îmbogăţirii posibilităţilor de versificaţie ale românei după modele străine, dar respinge o „repede, nepotrivită creştere şi schimositură" a schemelor ritmice, în locul „delicăţirei lor treptelnice".

Mai multă deschidere faţă de înnoirea versificaţiei româneşti, prin preluarea metrilor latini şi italieni, şi mai multă încredere în capacitatea traducătorilor-poeţi din acea vreme de a impune metri noi arată, în schimb, Heliade[15], atunci când afirmă că traducerile din limbile amintite trebuie să respecte metrul original şi pot face aceasta fiindcă *geniul* limbii o permite: „Limba românească *are în sine* şi măsura latinei, şi cântarea italianei" (BA, 61). Heliade are desigur în vedere originea latină şi apartenenţa românei la lumea neolatină, argument care trebuia să fie acceptat de contemporani. Însă indiferent de înrudirea genealogică a limbilor (sursă şi receptoare), conservarea, uneori foarte dificilă, a tiparelor prozodice din versiunea primară este de multe ori necesară şi justificată prin funcţia de sugestie pe care o pot îndeplini, de evocare a unei atmosfere, univers cultural, spaţiu şi timp.

De mai bine de 2000 de ani – remarcă G. Steiner (224) – „teoriile asupra traducerii […] reprezintă variante ale unei singure întrebări inevitabile: în ce măsură poate şi trebuie să se realizeze *fidelitatea* tălmăcirii faţă de textul original. Opţiunile traducătorilor s-au situat mereu, încă din antichitate, între două extreme, numite *spirit* şi *literă* sau *sens* şi *cuvânt* etc., adică *traducere liberă* şi *traducere literală.* Metoda traducerii *libere* presupune încredere în harul traducătorului şi în limba în care se traduce, respectul ideilor din original, dar independenţă stilistică, explorarea atentă a universului străin, care, însă, este re-creat din substanţa specifică a limbii de receptare, efecte analoge prin apel la potenţialul expresiv al acesteia din urmă, orientare spre public, spre destinatarul traducerii etc.[16]. Metoda traducerii *literale* (exacte, documentare) presupune reconstituirea operei în unităţile sale minime, recuperarea minuţioasă a textului (cuvânt cu cuvânt chiar) şi menţinerea stilului, iar în forma sa „primitivă" (cf. cele spuse despre traducerea „mehanicească"), siluirea limbii de receptare prin spiritul limbii străine, adică aservirea totală, artificială şi greoaie la textul original.

---

[15] Cf. şi G. Ibrăileanu care, în *Spiritul critic în cultura românească,* vorbeşte despre conservatorismul moldovenilor în opoziţie cu spiritul inovator al muntenilor (fără a-l include pe Asachi în seria spiritelor critice ale secolului al XIX-lea).

[16] Caracteristică clasicismului latin şi gândirii carteziene, această metodă duce uneori (cf. cele spuse anterior despre G. Bariţiu) la separarea formei de conţinut, la înţelegerea limbii ca veşmânt al ideii (vezi Kohn, p. 95-97).

BDD-A6379 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

Situate uneori în antiteză, alteori în complementaritate, ambele metode s-au dovedit fertile în istoria literaturii universale. Ele sunt cunoscute şi aplicate şi în cultura românească, aşa cum rezultă din cele deja arătate: am vorbit, de exemplu, despre grija faţă de înţelesurile textului original, dar şi faţă de geniul („idiotismul") limbii de receptare. „Când cineva traduce – afirmă, în 1859, G. Sion (BA, 149) – este datoriu mai întâi a cugeta ca să reproducă cu conştiinţă opera autoriului şi apoi a se decide să aleagă una din două sisteme adoptate în arta traducerei. Este traducerea *liberă* şi traducerea *fidelă.* Traducerea *liberă* cere ca opera originală să fie reprodusă în întregimea sa, cu împărţeala şi planul său şi cu toate ideile sale, luându-şi traducătorul voie a tăia perioadele, a întoarce frazele, într-un cuvânt a se esprima cu libertate pentru ca să producă înţelesul scrierei autoriului primitiv". Spre deosebire de ea, traducerea *literală* („fidelă") „cere ca opera originală să fie reprodusă în originalitatea sa, cu frazele şi perioadele sale, *cu stilul şi espresiunile* sale. Traducătorul se mărgineşte a reproduce *din cuvânt în cuvânt* opera autoriului, observând numai ca cuvintele cu care se serveşte să fie bine alese şi să esprime adevăratul înţeles al autoriului original" (BA, 149). De fapt, G. Sion nu vorbeşte de o traducere *strict* literală („mehanicească"), şi nici de una *foarte* liberă, ci de o traducere *mai* literală, respectiv *mai* liberă, fiindcă aplicarea ambelor metode este condiţionată de „adevăratul înţeles" al textului original şi de respectul structurii lui. Libertatea traducătorului nu presupune dreptul acestuia de a modifica evenimentele cărţii, de a elimina pasaje, a trunchia originalul sau a rezuma (aproximativ) unele dintre fragmentele lui, aspecte care, în schimb, se constată în practica traducerii din acel timp (şi nu numai), datorându-se unor cauze diverse, diletantismului, intereselor comerciale (ale editorilor), elasticităţii noţiunii de proprietate literară[17] etc. În legătură cu aceasta din urmă, este semnificativă publicarea unor traduceri fără numele autorului străin, fără a se menţiona limba originalului sau cu titlu schimbat.

Alegerea metodei, este de părere G. Sion, depinde de valoarea originalului în raport cu nevoile culturii româneşti. Pentru *Istoria generală a Daciei* […] de Dionisiu Fotino, pe care el o tălmăceşte, i se pare potrivită metoda traducerii libere, fiindcă „autoriul meu nu e nici original, nici clasic, pentru ca să înfăţişez stilul său ca *model* în literatura românească. Fotino a scris în limba cea coruptă şi populară a grecilor din Fanariu, cu care erau deprinşi românii dupe timpul său" (BA, 149). În schimb, traducerea fidelă (literală), „mod de lucrare" „mai meritos", este

[17] Vezi şi Ecaterina Cleynen-Seghiev, „*Les belles infideles*" *en Roumanie. Les traductions des oeuvres françaises durant l'entre-deux-guerres,* Presses Universitaires de Valensiennes, 1993, p. 83; Ana Goldiş-Poalelungi, *L'influence du français sur le roumain. Vocabulaire et syntaxe.* Dijon, 1973, p. 55.

BDD-A6379 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

obligatorie („neapărată") în cazul marilor scriitori, „căci altfeliu n-am putea avea idee de modelele clasicismului" (BA, 149), stilistice şi literare, necesare pentru progresul literaturii naţionale.

Cu două decenii înainte, Heliade aplicase metoda traducerii literale nu numai pentru a oferi imaginea exactă, nuanţată a unui mod de a scrie demn de a fi luat în seamă de scriitorii români, ci şi cu intenţii educative faţă de cititori: „Aşadar – declară traducătorul în prefaţa la *Julia sau Nuoa Eloise* (1837) – n-am vrut să dau românilor o imitaţie din Ruso [J.J. Rousseau] şi un scriitor rumân, ci, cât îmi va fi prin putinţă, *pă Ruso însuşi* şi însuşi Noua sa Eloisă, cu *toate amăruntele şi nuansele stilului* în care s-a scris în original" (Heliade II, 486). El ştie că o asemenea traducere se îndepărtează de firescul vorbirii şi are accesibilitate mai redusă, dar crede că procedând în acest mod nu încalcă, totuşi, cerinţa luminării prin cultură, de mare importanţă în acel timp, fiindcă „stilul cel greu" al traducerii este o provocare pentru cititor, care, „gândindu-se la fiecare fras şi period, învaţă a cugeta", îşi formează „duhul spre înţelegere şi pătrundere" (Heliade II, 486).

Dar de cele mai multe ori, regulile etice respectate de intelectualii români, interesul lor faţă de „folosul general" al actelor culturale îi orientează spre traducerea liberă, care, deşi recuperează mai puţin din particularităţile stilistice ale originalului, are avantajul plusului de claritate, naturaleţe şi atractivitate. De cele mai multe ori, Heliade traduce, şi el, liber, uneori chiar prea liber, cum apreciază D. Popovici (Heliade II, 487). În această ordine de idei merită a fi menţionat faptul că unii cărturari simt nevoia să deosebească traducerea de prelucrare (adaptare, imitaţie), îngrădindu-i celei dintâi libertatea: cel care tălmăceşte este dator – observă Bariţiu – „a reproduce cu vioiciune însuşi lucrarea cea individuală a originalului", dar „să nu cerce a produce de la sine cevaşi", fiindcă „aceasta ar fi imitaţie" (Bariţiu, 25).

Cărturarul ardelean preferă traducerea liberă pentru firescul şi accesibilitatea ei: din grija pentru „traduceri genuine", „ţinem de însuşi rândul zicerilor, adecă construcţia limbii din care traducem; tocmai prin păzirea aceasta ne facem nenţăleşi sau, cel puţin, la urechile românului nesuferiţi. Cerce oricare a traduce din cuvânt în cuvânt una din cele mai uşoare epistole a lui Cicero, ţiind rândul zicerilor tot acelaşi în româneşte care a fost şi în latineşte, alăture-o cu traducerea *slobodă făcută după firea limbii noastre* şi singur se va dezgusta de lucrul său" (Bariţiu, 28).

Pentru traducerea liberă optează toţi acei traducători care sunt interesaţi să scrie într-o „redacţie" „cât mai înţeleasă şi mai lămurită", „într-o limbă vulgară, ca să se poată înţelege d-orice condiţie de oameni", cu ajutorul cuvintelor cunoscute (BA 121, 125, 128 etc.): „Dar fiindcă întâiul interes al patriei este ca nişte asemenea scrieri folositoare să fie

BDD-A6379 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

înțelese pentru fiecare român din toate clasele" – declară I.D. Negulici în prefața la *Educația mumelor de familie sau Civilizația neamului omenesc prin femei* de L. Aimé Martin, pe care o traduce „slobod" la 1844 –, „m-am silit, cât mi-a stat în putință şi a putut suferi această scriere, a întrebuința o limbă şi un stil simple, fără însă a cădea prea mult în rugina veche" (BA, 83). Optează, de asemenea, pentru traducerea liberă şi cei care vorbesc în prefețe despre „destoinicia" românei, adică despre potențialul său expresiv[18], şi sunt preocupați să-l pună în valoare.

În consens cu orientările generale ale culturii vremii, care „arzând etapele" sintetizează concepte diferite şi promovează, nu o dată, soluții de compromis, unele comentarii ale tălmăcitorilor asociază aspecte ale traducerii libere şi ale celei literale şi le justifică, deopotrivă, în cadrul metodei adoptate. Astfel Heliade (al cărui eclectism teoretic a fost de multe ori remarcat) declară, atunci când publică, în română şi în franceză, o poezie intitulată *Imnu la dragoste,* că a tradus literal, „din vers în vers şi din zicere în zicere", cu multă atenție față de stilul originalului, dar că, în acelaşi timp, a urmărit să ofere o posibilitate de a compara „firea, mecanismul şi construcția" celor două limbi şi, de asemenea, de a dovedi capacitatea expresivă, „destoinicia" românei (BA, 49). Tot aşa, traducând *Biblia,* urmăreşte să redea textul original „din vorbă în vorbă", însă în formă „înțeleasă pe româneşte" (BA, 142), credincios față de înțelesurile cărții sfinte, dar şi cu respect față de geniul limbii de receptare şi cu grijă față de cititor. „Pedagog prin vocație", cum a fost caracterizat, Heliade speră ca astfel de traduceri să poată îndeplini multiple funcții instructive, asigurând între altele, prin raportarea lor la versiunile originale, o mai bună înțelegere a specificului limbii române, dar şi învățarea limbii-sursă, observarea particularităților ei. Faptul că intelectualii noştri nu-şi situează opțiunile pe pozițiile exclusive ale unei metode de traducere sau ale alteia îşi poate găsi o explicație şi în gândirea *filozofică* a vremii. Aceasta prezintă o importantă dimensiune raționalistă care explică, cum deja am sugerat, optimismul românilor cu privire la posibilitatea traducerii şi la rolul pe care-l poate avea în evoluția culturii şi a limbii literare. Raționalismul consolidează ideea că procesele gândirii şi situațiile omeneşti fundamentale sunt universale şi că prin urmare există condițiile necesare pentru comunicarea interculturală (cf. şi Kohn 63, 64, 69, 72 etc.). Componenta evoluționist-romantică a acestei gândiri filozofice adânceşte, în schimb, conştiința diferențelor dintre popoare şi dintre limbi, pe seama cărora sunt de cele mai multe ori puse atât dificultățile inerente traducerii, cât şi limitele ei.

[18] Vezi Doina David, *lucr. cit.*

BDD-A6379 © 2006 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

Metafora „giugului greu" în care „își pune cerbicea" traducătorul, întâlnită la Gh. Asachi[19], se construieşte pe o realitate despre care s-a vorbit în toate timpurile, şi nu fără temei, fiindcă, fără îndoială, o bună traducere este rezultatul muncii anevoioase şi, adesea, al sacrificiului de sine, cum țin să observe A. Treb. Laurian (1840), C. Negruzzi (1845), T.E. Ciocanelli (1855), C. Aristia (1857) şi mulți alții (BA 128,137, 148). Lui G. Sion, „această lucrare artificială care se chiamă traducțiune" i se pare a fi cu „mult mai ingrată decât întreprinderea unei scrieri originale" (BA, 148), mai dificilă şi mai puțin liberă. La fel, când publică, în 1845, în volum, traducerea baladelor lui V. Hugo, C. Negruzzi o însoțeşte de două epigrafe extrase din literatura franceză, dintre care unul, aparținând lui A. de Latour, se referă în termeni memorabili la modestia, sacrificiul şi devotamentul traducătorului (de poezie), dispus să treacă în umbra modelului ilustru: „Traduire c'est se dépouiller de sa vie pour vivre la vie d'un autre" (vezi Negruzzi, 2, 435). Sunt cerințe morale care, alături de cultura, competența lingvistică, sensibilitatea, talentul, inteligența traducătorului, condiționează reuşita muncii sale.

S-a remarcat faptul că unitățile gramaticale şi semantice, ca şi valorile stilistice ale limbilor pe care un traducător le pune față în față nu se află decât rareori în raport de corespondență perfectă. Elemente lexicale cu nuclee denotative comune prezintă determinări adiacente specifice, conotații şi funcții de evocare[20] particulare, importante mai cu seamă în traducerea poeziei. Limbile se deosebesc prin modul particular, specific fiecărui popor, de analiză a lumii, pe care-l reflectă, prin informațiile culturale şi experiența umană, materială şi spirituală, inclusă, ca şi prin încărcătura lor emoțională datorată istoriei, miturilor, credințelor străvechi ale comunităților. De aceea, este „extrem de dificil pentru un străin, care operează în mod inevitabil în cadrul conceptual al propriei sale limbi, să pătrundă în adâncurile simbolice active ale unei alte limbi" (Steiner, 127).

Când vorbesc despre lupta lor „insuperabilă şi dificultatea la scris" (C. Aristia: BA, 137), traducătorii noştri au în vedere, în mod firesc, tocmai incongruențele, nepotrivirile de ordin lingvistic şi cultural dintre limba-sursă şi limba-receptoare. Într-un cunoscut *Fragment dintr-o călătorie în Munții Moldovei,* Al. Russo descrie, astfel, frumusețea unei stânci uriaşe de deasupra apelor „volburate" ale Bistriței, a Pietrii-Teiului, şi transpune în franceză (textul lui Russo a fost tradus în română de către Sadoveanu) legenda acestei stânci, pe care a cunoscut-o din relatarea orală a unui om simplu de la munte: „E cu neputință – mărturiseşte Russo – să dau [în franceză] simplicitatea energică a vorbirii dacoromanului, ale cărui

[19] Acesta se referă la situația specială a traducerii care încearcă să conserve tiparele prozodice ale originalului (Asachi, 338).
[20] Vezi Eugen Coşeriu, *Limbajul poetic,* în *vol. cit.,* p. 153 ş.u.

BDD-A6379 © 2006 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

plete aruncate pe spate fâlfâiau în voia unui vânt uşor, venind dinspre Bistriţa. Vorbirea moldoveanului e scurtă, ca şi a latinului, vioaie şi înflorită, cu amestecu-i de idiome scitice. A *încerca să traduci dintr-o limbă înseamnă să abaţi un pârâu din albia-i de muşchi:* în canalul curat săpat, apa nu mai are murmurul de altădată, nici adierile-i singuratice"[21]. Scriitorul se referă, cu alte cuvinte, la pierderea, prin traducere, a conotaţiilor şi a funcţiilor evocatoare pe care semnele le cumulează în istoria fiecărei limbi.

„Un lucru este limpede: fiecare act lingvistic are o determinare temporală […]. Când folosim un cuvânt, producem o rezonanţă, ca să zicem aşa, a întregii sale istorii anterioare" (Steiner, 47). Cel căruia îi aparţin aceste cuvinte vorbeşte despre complexitatea preinformaţiei necesare traducătorului pentru a înţelege bine originalul şi a pătrunde în lumea limbii-sursă. O traducere reuşită are la bază, altfel spus, interpretarea contextuală a textului de tradus prin referire la determinările sale pragmatice, cunoaşterea condiţiilor producerii lui, ţinând de timp, de spaţiu şi de biografia autorului etc. Heliade intuieşte aceste cerinţe şi, astfel, referindu-se la *Iliada* tradusă de contemporanul său C. Aristia, observă faptul că, pentru a găsi soluţiile adecvate transpunerii operei lui Homer în română şi pentru a crea o „limbă omerică românească", traducătorul este obligat „să se strămute în mijlocul acelor veacuri şi obiceiuri ale antichităţii […] (Heliade, II, 97), să fie pregătit pentru o interpretare a textului din unghiul genezei lui.

Atunci când vorbesc despre dificultăţile muncii lor şi le pun pe seama diferenţelor dintre limbi, traducătorii au de multe ori în vedere originea diferită a acestora. Despre avantajul traducerii din limbi înrudite scrie G. Sion în 1859, cu referire concretă la traducerea literală („fidelă"): „Asemine lucrare este chiar uşoară când se spiculă două limbi care au afinitate între sine; este foarte greu însă când se face între două limbi eterogene. De esemplu, este uşor pentru români a traduce din limbile surori cu a lor, precum franceza, italiana, latina, espaniola, portugheza, căci aceste limbi au mai aceleaşi forme, aceeaşi construcţiune şi aceeaşi natură de espresiune; traducând cineva din aceste limbi numai atunce poate face o rea traducere, căci nu va şti sau româneşte bine, sau limba din care traduce. Este greu, din contra, a se ţinea de modul traducerei fidele când un român se va apuca a traduce din nemţeşte, turceşte, evreeşte sau greceşte […]" (BA, 149). Este un punct de vedere care nu lipseşte din studiile actuale despre traducere[22]. Pe seama originii latine a limbii şi a apartenenţei ei la

[21] Al. Russo, *Cântarea României.* Ediţie de Geo Şerban […], Bucureşti, 1985, p. 275.
[22] S-a afirmat, de exemplu, că transpunerea operei lui Kant în română a fost avantajată de latina originalului. Vezi Mircea Flonta, *Traducere şi comunicare interculturală. Cărări*

BDD-A6379 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

romanitatea contemporană este pusă şi relativa uşurinţă cu care beletristica tradusă în română preia procedeele stilistice ale literaturilor romanice, aspect la care se referă, în 1836, C. Aristia, când observă că „stilul alfieric" „mai lesne se rudeşte cu limba rumânească" (BA, 39) decât cu alte limbi. Afirmaţii asemănătoare, extinse asupra literaturii româneşti originale, se întâlnesc şi azi, de pildă la Ştefan Aug. Doinaş, care pune în legătură cristalizarea formelor de expresie ale poeziei româneşti moderne cu apartenenţa limbii noastre la familia idiomurilor neolatine, aceste forme fiind preluate în special din literatura franceză (bine cunoscută de români şi mult tradusă). Înrudirea genetică a limbilor, reflectată în organizarea lor structurală, s-a dovedit a fi – subliniază poetul-traducător – „germinativă", fiindcă pe fondul ei asemănările au sporit şi s-au creat posibilităţi suplimentare de comunicare prin traducere, în ambele sensuri, atât din franceză în română, cât şi din română în franceză[23].

Cu două decenii înaintea afirmaţiilor citate ale lui G. Sion şi spre deosebire de acesta, în prefaţa tălmăcirii uneia dintre „istorisirile moralnice" ale lui Marmontel, moldoveanul Mihail Mavrodi declarase dificilă şi traducerea din franceză (indiferent de originea acesteia, comună cu a limbii române). De fapt Mavrodi se plângea de greutăţile la care este silit să facă faţă cel ce se încumetă a transpune un text dintr-o limbă „sistematică", precum franceza, în alta „nesistematică", adică insuficient cultivată, ca româna literară din acel timp (vezi BA, 53). Cele două moduri de a vorbi despre traducerea din franceză nu exprimă atât impresii subiective diferite, cât se datorează, mai degrabă, unei realităţi obiective, anume faptului că, în intervalul dintre prefeţele lui S. Sion şi M. Mavrodi (1838 şi 1859), limba culturii româneşti înregistrează schimbări importante care reduc distanţa ei faţă de nivelul literar al limbilor romanice (şi nu numai) occidentale, al francezei, al italienei etc.

În epoca de care ne ocupăm, o epocă de interes general faţă de înnoirea limbii şi a culturii în spirit latin, mulţi traducători (în general oameni de cultură) au, asemenea lui Mavrodi, un sentiment de inferioritate privind propria limbă literară, raportată la limbile de cultură cu bogată tradiţie filologică. În opoziţie şi complementar, totodată, ei exprimă însă şi mândria faţă de potenţialul expresiv şi receptivitatea la nou a românei şi intuiesc faptul că înnoirea în limbă este întotdeauna o „necesitate internă satisfăcută"[24], impusă şi justificată de tradiţie. Astfel, prefeţele traducerilor vorbesc despre golurile lexicale ale românei, puse pe seama unui stadiu de dezvoltare culturală ce trebuie neapărat depăşit şi despre necesitatea de a le

---

înguste şi dileme ale traducerii filozofice, Bucureşti, 1997, p. 5 (în seria „Conferinţele Academiei Române").

[23] Vezi Ştefan Augustin Doinaş, *Poezie şi modă poetică,* Bucureşti, 1972, p. 247.

[24] Eugen Coşeriu, *Competenţă lingvistică,* în *vol. cit.,* p. 32.

BDD-A6379 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

completa (BA, 53, 55, 99, 137 etc.). Limba trebuia pregătită pentru traducere, de exemplu prin împrumut neologic (BA, 18, 21, 24, 26, 30, 32, 45), fiindcă, aşa cum remarcă Gh. Asachi (BA, 33), este foarte dificilă tălmăcirea într-o limbă „încă neprelucrată la literatură şi nedeprinsă a tractarisi obiecturi mai înalte", lipsită de „zicerile tehnice aflate în original" etc. Urmând a fi beneficiară a eforturilor de cultivare a limbii şi considerată o dovadă a eficienţei lor, traducerea se alătură, în acelaşi timp, acestor eforturi, este o importantă cale de înnoire lingvistică în spirit latin (BA, 38, 69, 70, 142; Bariţiu, 32, 57, 58; Heliade, II, 485)[25]. O naţiune poate atinge stadiul *clasic* al dezvoltării sale, al limbii şi al literaturii – crede G. Bariţiu (32) – atât prin creaţie originală, cât şi prin traducere. Prin traducerea în alte limbi a propriei sale literaturi, ea contribuie la progresul general al omenirii (cf. Asachi, 333), fiindcă acesta presupune comunicare interculturală, o circulaţie internaţională a produselor de pretutindeni ale spiritului creator uman (vezi şi Steiner, 11, 306).

Aşadar, dacă atât în plan teoretic, cât şi în practica traducerii din aceşti ani se bucură, la noi, de o atenţie specială literatura franceză (mai puţin cea italiană), aceasta nu se datorează doar avantajelor tălmăcirii din limbi înrudite, ci şi faptului că acestor limbi (la cele menţionate se adaugă latina) li se recunoaşte, în ipostaza lor de limbi literare, *exemplaritatea,* prestigiul cultural. Încă din epoca de tranziţie de la vechea română literară la româna literară modernă, ele sunt considerate *modele* preţioase pentru români: „Numele lui Samuil Klain, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Iorgovici ş.a. […] s-ar fi dat uitării – scrie G. Bariţiu (BA, 138) – dacă ei la cultivarea limbii lor naţionale nu aveau de model limbele şi literaturile romanice". Preferinţa declarată pentru modelul cultural-lingvistic francez („model absolut", „steauă polară a orientării culturale a românilor"[26]) este confirmată de practica traducerii, fiindcă după 1780, şi mai ales între 1830 şi 1860 (anterior se traduce cu mult mai puţin), se alcătuiesc 385 de traduceri din literatura franceză (tot mai mult direct din limba franceză, renunţându-se la versiuni intermediare), la care se adaugă traducerile din alte literaturi (cum este cea engleză) mediate de franceză. În acelaşi interval sunt transpuse în română doar 40 de scrieri din italiană, 83 din literatura germană, 44 din greacă, 43 din rusă[27]. Prefeţele acestor cărţi motivează uneori explicit preferinţa pentru franceză, referindu-se la calităţile retorice ale variantei ei literare, limbă „sistematică", unitară, riguros normată, „cea mai mlădioasă şi chiară", potrivită pentru a „dezvolta chestiunile cele mai importante şi metafizice în stilul cel mai simplu şi înflorit" (BA, 53, 134) etc.

[25] Vezi şi Doina David, *lucr. cit.*
[26] Mihai Zamfir, *Discursul anilor '90,* Bucureşti, 1997, p. 64.
[27] Vezi Paul Cornea, *lucr. cit.,* p. 48, 55.

BDD-A6379 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

Dar şi cei care traduc din italiană o fac cu gândul, mărturisit, că „nimic n-ar fi mai folositor spre a perfecţiona limba română, a forma stilul poetic şi prozaic decât studiul marilor poeţi şi prozatori italieni", „cultura limbii italiene" fiind „mai neapărată decât chiar cultura limbei latine (BA, 123, 142). Heliade tălmăceşte poemul *Gerusalemme liberata* de T. Tasso, „cap d'operă de poezie epică italiană", şi publică versiunea sa românească „alături cu originalul" şi „prin aceleaşi litere prin care este înfăţişat şi cel italian" (litere latine), spre a se „face o comparaţie între aceste două dialecte [româna şi italiana] şi a forma pe al nostru, pe cât se va putea, după regulele poeziei" (Heliade I, 306, 619). Însă felul în care înţelege de această dată Heliade orientarea spre modelul italian este exagerat, textul fiind încărcat de italienisme şi de substitute lexicale care vădesc tendinţe puriste, iar în vocabularul explicativ însoţitor, cuvintele româneşti nonlatine şi derivatele lor sunt menţionate, discriminatoriu, între paranteze (Helide II, 624). Pe de altă parte, scriitorul nu disprețuieşte modelul cultural francez (deşi îl critică uneori în modul cel mai subiectiv) şi traduce din franceză, aşa cum am văzut. La fel, şi unii dintre latinişti (Aug. Treb. Laurian) traduc din franceză şi remarcă atributele clasice ale acestei limbi, „chiaritatea, eleganţa, plăcerile stilului", opuse de T. Cipariu, în al doilea volum al gramaticii sale, „oscurităţii frazei germane"[28].

Prin urmare, traducerea depinde de distanţa dintre limbi, dar aceasta poate fi redusă, inclusiv prin intermediul ei.

Traducerea depinde, în acelaşi timp, cum s-a mai observat pe parcurs, de traducător, de capacitatea pe care el o are de a mobiliza potenţialul expresiv, „virtuţile compensatorii" ale limbii de receptare, în special în cazul literaturii artistice. A traduce poezie înseamnă, pentru Heliade (BA, 32), a schimba „o frumuseţe pe alta analogă", a realiza un echivalent artistic al operei primare. Pentru aceasta, traducătorul-poet este liber să valorifice graiurile (Bariţiu, *supra*), să apeleze la neologisme şi chiar să creeze cuvinte, fiindcă sub condeiul artistului limba „se lasă a se mlădia ca ceara", în timp ce „în gura şi mâinile nerozilor e rebelă" (Heliade II, 97). Într-adevăr, creaţia lexicală nu lipseşte din unele dintre cele mai reuşite tălmăciri (de mai târziu) ale românilor, ale lui G. Murnu, de exemplu. Există în lumea lui Homer, afirmă cărturarul muntean în legătură cu traducerea *Iliadei* făcută de C. Aristia (Heliade II, 97), „lucruri" care „nu se schimbă, nici pier cu veacurile" şi pe care tălmăcitorul le poate numi prin „chiar zicerile limbii sale", dar există şi „lucruri" „care au pierit cu veacurile", ca „Dumnezeii antichităţii şi obiceiurile lor". Pentru aceste „lucruri istorice", adică pentru a reda „culoarea locală", timpul şi spaţiul în

[28] T. Cipariu, *Gramateca limbei române*. Partea II. *Sintetica*, Bucureşti, 1877, p. 232.

BDD-A6379 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

care se desfăşoară acţiunea homerică[29], Aristia a avut dreptul să creeze cuvinte compuse, şi ele nu sunt nereuşite, apreciază Heliade (în dezacord cu unii contemporani care le ironizaseră şi le socotiseră stridente faţă de geniul limbii). D. Popovici a atras atenţia asupra subiectivismului şi inconsecvenţei lui Heliade faţă de mai vechile opinii proprii privind dezavantajele, în plan estetic, ale apelului la elemente lexicale polisilabice (Heliade, II, 484).

Obligaţia traducătorului, şi în particular a celui de poezie, de a schimba „o frumuseţe pe alta analogă" se asociază, în aceşti ani, cu ideea de *adevăr în stil,* acesta fiind identificat, într-o notă din „Curierul românesc" 1838, cu ceea ce numim, uneori, *expresivitate*[30]: „Adevărul în stil va să zică să dai soarelui pătrunzimea şi căldura, zăpezii răceala, albeaţa şi afâneala, vulpei viclenia, lupului hrăpirea, câmpiei zâmbirea, veselia şi simplitatea, pădurei cuviinţa şi trăinicia […]" (BA, 55). Bine cunoscut din retorică, principiul clasic al adecvării expresiei la obiectul comunicării, despre care este vorba, e luat în seamă atât ca normă internă a actului de traducere, bazat pe *competenţa expresivă* (E. Coşeriu) a traducătorului, cât şi ca grilă sau criteriu de evaluare a produselor acestui act. Heliade afirmă, pe drept cuvânt, că eroii lui Homer nu pot vorbi ca „un curtezan, un diplomat sau un domnişor de modă", într-o „limbă de saloane" (Heliade II, 95), iar Negruzzi (BA, 69) găseşte nepotrivită „în gura republicanilor Romei vorba saloanelor Iaşilor de la 1824", prezentă într-una dintre versiunile româneşti ale lui *Brutus* de Voltaire. Aceasta a fost alcătuită de poetul Daniil Scavinschi într-o „epohă când era de bun gust a împestriţa limba şi a presera unde şi unde câte un «catadicsescu», câte o «evghenie» […]" (BA, 69). Scavinschi a fost nevoit „a maimuţi pe literatorii vremii de atunci ca să nu-şi stârnească nume de nuoitor, stricător de limbă şi câte altele" (BA, 69) îl scuză Negruzzi pe traducător la 1840, adică într-un stadiu de limbă literară când tălmăcirea lui Scavinschi nu putea fi receptată de elita intelectualităţii române decât ca inadecvată şi „îmbătrânită". Adolescent fiind, Negruzzi însuşi îl tradusese pe Voltaire (şi nu numai) într-o limbă plină de neogrecisme, pe care, după două decenii, o simţea, desigur, ca nepotrivită. Cu trecerea timpului, aceste traduceri au căpătat, remarcă Liviu Leonte (Negruzzi, 2, 420), „un haz involuntar" datorat amestecului de elemente regionale şi împrumuturi lexicale care nu s-au păstrat ulterior, în majoritate din neogreacă. Tot astfel, I. Fischer a

[29] Există multe şi variate procedee utilizate cu succes de traducătorii cu har pentru a reda „culoarea locală" şi a asigura identitatea de efect a versiunilor originală şi tradusă. Vezi Kohn, p. 105 ş.u.
[30] Vezi Şt. Munteanu, *Stil şi expresivitate poetică,* Bucureşti, 1972.

BDD-A6379 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)

observat[31], în legătură cu traducerile din opera lui Voltaire ale lui Gr. Alexandrescu, faptul că poetul muntean îl „coboară" pe scriitorul francez, transpunând stilul înalt al originalului într-unul familiar, fiindcă limba-sursă şi cea de receptare nu se aflau la acelaşi nivel de diferenţiere stilistică. Practica traducerii cunoaşte, de fapt, între anii 1830 şi 1860, destul de numeroase nereuşite[32] din perspectiva limbii şi a gustului estetic *actual:* echivalări stilistice improprii, procedee mai puţin inspirate de realizare a culorii locale sau de concretizare a mesajului[33], denaturări de sens ale cuvintelor, calcuri greoaie, omisiuni lexical-frazeologice, trunchieri de text etc. Ele au fost puse pe seama grabei şi a nepriceperii traducătorilor, a intereselor comerciale ale editurilor, dar şi pe seama limbii literare şi a limbii artistice româneşti, despre care au vorbit adesea, aşa cum am văzut, traducătorii înşişi.

Apariţia lor este firească şi nu ne poate împiedica să-i recunoaştem traducerii rolul important pe care ea l-a avut în istoria limbii literare şi a limbii artistice româneşti. În plus, traducerile anilor 1830-1860, ca şi comentariile teoretice care le însoţesc (acest început – valoros – de teorie românească a traducerii) au pregătit terenul reuşitelor de mai târziu, au deschis calea tălmăcirilor artistic-echivalente (şi, uneori, chiar superioare originalului) pe care cultura noastră le datorează mai ales marilor săi scriitori.

ELÉMENTS DE THÉORIE DE LA TRADUCTION DANS LA CULTURE ROUMAINE MODERNE (1830-1860)

(Résumé)

Cet article développe des arguments qui soutiennent l'existence, entre 1830 et 1860, d'un valeureux début de théorie roumaine de la traduction, lié à l'expérience pratique des Roumains dans cette direction et aux besoins de la culture nationale, mais qui trouve aussi appui dans la culture universelle. Les commentaires théoriques des Roumains synthétisent une problématique variée concernant, par exemple, les méthodes de la traduction, les principes éthiques de cette activité, ses limites et ses difficultés, l'attitude du traducteur envers la langue-source et la langue-cible, envers son travail et le destinataire de celui-ci, la dépendance de la traduction de la distance entre les langues (généalogique, typologique, culturelle), les problèmes de la traduction poétique, etc. Les Roumains donnent des réponses déterminées historiquement à des questions que l'humanité s'était déjà posée depuis l'antiquité. C'est une forme de notre synchronisation européenne.

[31] Vezi I. Fischer, *Grigore Alexandrescu, traducător. Probleme lingvistice,* în SCL, XXIV, 1973, nr. 5, p. 519 ş.u.
[32] Vezi şi Ana Goldiş-Poalelungi, *lucr. cit.,* p. 55.
[33] În legătură cu „concretizarea mesajului", vezi Kohn, p. 98.

BDD-A6379 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-06 21:55:50 UTC)